

**УДК 378,016:37.013.42**

**Олена Демченко**

## **ВИКОРИСТАННЯ ІДЕЙ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

На етапі утвердження соціально-педагогічної діяльності як професійної відбувається окреслення функцій і визначення напрямів роботи соціальних педагогів. Аналіз основних документів, що регламентують роботу фахівців у соціально-педагогічній сфері, вивчення теоретичних засад змісту їхньої роботи дає підставу зробити висновок про різноплановість соціально-педагогічної діяльності. В умовах закладу освіти на соціальних педагогів покладені завдання з діагностування соціального середовища, проведення превентивної роботи, правового і соціального захисту дітей і підлітків, консультативна й методична робота, соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей, включення дітей із особливими потребами в інклюзивну освіту, налагодження взаємодії з сім'ями учнів тощо.

Серед важливих площин роботи соціального педагога необхідно виокремити участь у створенні педагогічно орієнтованого середовища, сприятливого для всебічного розвитку кожної особистості. Фахівці в соціально-педагогічній сфері є одними з організаторів позакласної й позашкільної виховної роботи, координаторами і співучасниками дозвілля дітей і молоді.

У дозвіллевій сфері на сьогодні склалася ситуація, коли політизована й контрольована радянська модель організації вільного часу в цілому себе вичерпала. Хоча збереглися окремі, на жаль, не найкращі, традиції й форми, на які наклалися негативні впливи засобів масової інформації, тенденції комерціалізації дозвілля. Як наслідок, у дітей і молоді формується переконання, що відпочинок – це, насамперед, розваги, веселе проведення часу, споживання телевізійних «сурогатів» або бездіяльність. Сучасна система закладів культурно-дозвіллевої діяльності знаходиться на етапі становлення, тому велика частина дітей і молоді проводить вільний час поза межами соціально-дозвіллевих інститутів.

У зв'язку з цим актуальності набуває посилення уваги держави, соціальних служб і закладів освіти до проведення дітьми і молоддю вільного часу; пошук сучасних дозвіллевих форм, які б відповідали новій політичній і соціокультурній ситуації.

Студіювання наукових джерел переконує, що розробка проблеми вільного часу як простору, в якому відбувається фізичний і духовний розвиток особистості, її соціалізація, й особливості організації дозвілля в різні часи знаходилися у площині наукових інтересів філософів,

соціологів, психологів, педагогів. На теоретичному й практичному рівнях це питання опрацьовували відомі педагоги (Я. Коменський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін.). Різні аспекти організації дозвілля школярів вивчають сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені. Зокрема, дослідники розкривають сутність і функції дозвіллевої діяльності, обґрунтовують загальні принципи, форми й методи організації дозвілля (А. Воловик, В. Воловик, О. Дубасенюк, В. Піча, Н. Яременко та ін.); характеризують значення дозвіллевої діяльності у формуванні різних сторін особистості, вихованні гуманістичних, патріотичних і громадянських якостей, формуванні її життєвих перспектив, розвитку творчості (Є. Лаврентьева, Ю. Пелех, І. Рябченко, В. Салко, О. Чуланова Е. Цибуля та ін.). Науковці (Л. Просандєєва) також розробляють шляхи подолання депривації підлітків у культурно-дозвіллевій діяльності.

Зарубіжні (Н. Басов, А. Мудрик, Р. Овчарова, Т. Шишковець та ін.) і вітчизняні вчені (О. Безпалько, А. Капська, Л. Міщик та ін.) прямо або опосередковано вказують на необхідність виокремлення у структурі діяльності соціального педагога культурно-дозвіллевого складника. Зокрема, у наукових джерелах [9] представлена координаційно-організаційна функція соціально педагогічної діяльності, реалізація якої передбачає організацію соціально значущої діяльності дітей і підлітків у мікросередовищі; вплив педагогів на розумну організацію дозвілля; включення учнів у різні види корисної діяльності з урахуванням психолого-педагогічних вимог.

Серед обов'язків соціального педагога визначені такі, виконання яких безпосередньо стосується організації дозвілля дітей і молоді: «сприяти розкриттю здібностей, талантів, обдарувань вихованців через їх участь у науковій, технічній, художній творчості; залучати громадські організації, творчі спілки, окремих громадян тощо до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів роботи» [4].

Усе переконливішою стає думка про те, що фахівець у соціально-педагогічній сфері може мати декілька кваліфікацій, серед них деякі передбачають організацію дозвіллевої діяльності дітей і молоді: організатор позакласної та позашкільної виховної роботи з дітьми; вихователь гуртожитку; культорганізатор дитячих і позашкільних закладів тощо.

Цікавою є практика становлення сфери соціальної та соціально-педагогічної роботи в Росії, де в мережі соціальних служб поширюються спеціалізації, серед яких є *спеціаліст із організації культурного дозвілля*. Цей фахівець спеціалізується на організації соціокультурної діяльності як дітей, так і дорослих [1].

Робота соціального педагога з організації дозвілля потребує високого професіоналізму, наявності комплексу знань, а також системи вмінь, володіння сучасними технологіями включення дітей у педагогічно

організований вільний час. Це вимагає спеціальної підготовки майбутніх соціальних педагогів як організаторів змістовного дозвілля учнів на етапі вузівського навчання. Водночас тим, проблема формування готовності майбутніх соціальних педагогів до організації дозвілєвої діяльності дітей і підлітків недостатньо висвітлена у педагогічних джерелах. Окремі аспекти теорії та практики підготовки студентів до культурно-дозвілєвої діяльності розробляють сучасні науковці О. Безпалько, І. Зимня, А. Капська, О. Кузьменко, Л. Мішик, Б. Шапіро, Н. Яременко та ін.

Серед інших напрямів роботи у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів до дозвілєвої діяльності необхідно шукати й аналізувати ефективні форми її організації в педагогічних системах минулого, адаптувати їх до сучасних соціокультурних умов, забезпечувати технологічність використання. Особливий інтерес у цьому контексті становлять ідеї та досвід роботи В. Сухомлинського, який у процесі різнобічної науково-практичної діяльності також аналізував соціально-педагогічні проблеми.

Зважаючи на це, у статті представимо можливості використання в процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації дозвілля дітей і підлітків ідей і досвіду В. Сухомлинського.

Аналіз праць видатного педагога показує, що його хвилювали проблеми організації вільного часу дітей і підлітків. Педагог надавав важливого значення відпочинку дітей, пов'язуючи його з усебічним розвитком особистості. Ще в радянські часи В. Сухомлинський відзначав актуальність і гостроту проблеми проведення вільного часу молоддю. Він вважав, що невміння правильно організовувати дозвілля є однією з головних причин «пиятики, хуліганства та інших негативних явищ, які трапляються серед молоді». Прямо не заперечуючи пропозиції «відкрити більше молодіжних кафе, танцювальних майданчиків»; «прийняти закон про алкоголізм і взагалі регулювати споживання спиртних напоїв», В. Сухомлинський висловив думку про необхідність і пріоритетність «тонкої, вмілої, наполегливої виховної роботи» щодо формування в учнів правильного ставлення до вільного часу, культури його проведення [5, с. 253].

У процесі підготовки до організації дозвілєвої діяльності майбутні соціальні педагоги повинні засвоїти ключові поняття: «вільний час», «дозвілля», «відпочинок». Аналіз поглядів В. Сухомлинського розширить уявлення студентів про сутність вільного часу, його види, значення.

У працях педагога зустрічаємо термін «вільний час», який залишається в розпорядженні дитини після завершення уроків. У кількісному відношенні, на думку В. Сухомлинського, його повинно бути скільки, скільки учень витрачає часу на уроки в школі [6, с. 20]. Поряд з цим він використовує поняття «відпочинок» як «час найскладнішого духовного життя, час, коли людина користується духовними цінностями,

що їх створили інші люди». Педагог поділяв відпочинок на активний («активна діяльність») і пасивний («неробство»), показуючи значення обох видів. Пасивний відпочинок, «перебування в бездіяльності, необхідне як розрядка після інтенсивної, напруженої праці – розумової або фізичної». Найбільшу користь для особистості такий відпочинок приносить, якщо має творчий характер і присвячений «спогляданню природи і творів мистецтва» [7, с. 196].

Однак перевагу В. Сухомлинський надавав активному відпочинку. Тому одним із завдань педагогічного колективу він убачав у привчанні дітей до діяльного, змістовного, творчого відпочинку. Окрім цього, педагог радив формувати в учнів правильне ставлення до вільного часу як до «величезного блага», що дає людині духовне багатство; цінувати його, раціонально використовувати. Якщо цього не станеться, то після закінчення школи молода людина буде нудьгувати, не знаючи, куди подіти вільний час [3, с. 236].

Важливим завданням у підготовці майбутніх соціальних педагогів до організації дозвілєвої діяльності є засвоєння ними розвивально-виховного потенціалу дозвілля. У цьому контексті увагу студентів треба повернути до поглядів В. Сухомлинського, який у ряді своїх праць розкрив *значення правильно організованого й педагогічно керованого вільного часу* в процесі ставлення особистості, який:

- має «велике значення для повноцінного фізичного й духовного розвитку» вихованців; створює можливості для розвитку думки, моральних, інтелектуальних і естетичних почуттів [7, с. 196];
- є умовою розвитку індивідуальності особистості, її здібностей, обдарувань, оскільки «задатки й обдарованість дитини розкриваються лише за умови, якщо в неї є щодня час для заняття улюбленою працею, працею за своїм вибором» [6, с. 19];
- забезпечує можливості для самовиховання особистості, тому що «збагачуючи свій духовний світ під час відпочинку, створюючи в самому собі нові цінності, учень виховує сам себе» [6, с. 11].

Актуальною залишається думка В. Сухомлинського [4, с. 282] про те, що правильна організація вільного часу підлітків сприяє попередженню деформацій в їхньому духовному розвитку, негативних учинків, правопорушень тощо. Але, варто зазначити, що педагог робить важливий акцент на необхідності оптимального поєднання фізичної й духовної праці, застерігає про негативні наслідки перевантаження учнів під час організації їхнього відпочинку.

Підготовка майбутніх соціальних педагогів передбачає засвоєння ними системи вимог до організації дозвілєвої діяльності дітей і підлітків, які на сучасному етапі розробляються дослідниками й представлені в науково-методичній літературі. У своїх працях В. Сухомлинський також неодноразово піднімав проблему правильної організації вільного часу,

виокремив ряд вимог:

- систематичність і безперервність організації педагогічно керованого відпочинку, який не повинен припинятися після закінчення уроків, а продовжуватися протягом усього року, особливо на канікулах [3];

- діяльнісний підхід щодо проведення відпочинку, згідно з яким вихованці повинні бути суб'єктами дозвілєвої діяльності, активними учасниками різних справ; не варто привчати учнів до того, щоб їх хтось розважав, щоб вони ставали «курортниками» в таборах відпочинку [6, с. 142];

- розумне чергування різних видів діяльності, поєднання праці, «що задовольняє естетичні запити» з «діяльною насолодою красою природи» [9, с. 196];

- оптимальне поєднання привабливих занять із корисними, щоб «цікаве, те, що вражає дитину, було водночас потрібним, необхідним для її розуму, почуттів, усебічного розвитку»; щоб вільний час дитини був насичений змістовними й потрібними заняттями, які б, у той же час, «не руйнували чарівності дитинства» [8, с. 496];

- забезпечення зв'язку навчальних занять із змістом і характером проведення відпочинку, щоб, з одного боку, діяльність під час дозвілля була продовженням навчального процесу, а з іншого – «чим багатші духовні інтереси в години відпочинку, тим більше приваблюють дитину навчання, розумова праця на уроках» [6, с. 144];

- уникнення дублювання розумової діяльності на уроках й у вільний від навчання час, оскільки «інтелектуальне життя у години відпочинку повинно відрізнятися від навчання» [6, с. 144]; урізноманітнення її видів у процесі організації дозвілля, спрямування на досягнення колективних цілей;

- виховання в дітей уміння користуватися вільним часом, контролювати його, раціонально розподіляти, уникати стихійності його проведення, використовуючи для цього «організацію діяльності, показ, колективну працю» [8, с. 496].

Важливою умовою наявності у дітей вільного часу для улюблених занять, на думку В. Сухомлинського, є правильна організація навчальної діяльності учнів до й після уроків, уникнення перевантаження школярів домашніми завданнями. Інтерес становлять рекомендації педагога щодо раціонального режиму дня школярів, перенесення найбільш інтенсивних розумових занять на першу половину дня, доцільності виконання учнями частини домашніх завдань уранці, перед уроками [6, с. 142].

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського багата на досвід організації вільного часу учнів у системі позакласної й позашкільної виховної роботи. Педагог використовував на практиці й описав у своїх працях ефективні форми роботи, які сприяли розвитку здібностей, творчого потенціалу, задоволенню інтересів школярів. У його

методичному доробку є система цікавих форм дозвілля учнів, актуальність яких не втрачається й сьогодні: заочні подорожі в різні куточки країни й світу, екскурсії в природу, туристичні походи, технічні й творчі гуртки, свята, конкурси, етичні й естетичні бесіди, диспути тощо.

Насамперед, треба звернути увагу майбутніх соціальних педагогів на форми проведення активного відпочинку з досвіду В. Сухомлинського. Ефективними серед них є туристичні походи, які мають важливий розвивально-виховний потенціал, «в них загартовуюся фізичні сили, формуються моральні переконання й естетичні погляди» [6, с. 143]. Цінними у процесі підготовки студентів до дозвілєвої діяльності є поради В. Сухомлинського щодо організації туристичних походів молодших школярів і підлітків: поступове збільшення тривалості (від одного-декількох днів до тижня); спеціальна підготовка учнів, вироблення необхідних умінь і навичок; постановка й реалізація спеціальних пізнавальних завдань, які передбачали вивчення природи рідного краю, пошук корисних копалин, збір інформації про учасників Великої Вітчизняної війни тощо.

До змістовних форм організації дозвілля з досвіду В. Сухомлинського належить також свято, яке є комплексною формою соціально-педагогічної роботи, передбачає організацію творчої діяльності учнів протягом тривалого часу. Педагог, використовуючи цю форму виховання, одночасно розв'язував завдання у декількох взаємопов'язаних виховних площинах, змістовно наповнював вільний час вихованців. Важливим напрямом у підготовці майбутніх соціальних педагогів до дозвілєвої діяльності є формування у них уміння добирати приклади проведення свят на основі аналізу праць В. Сухомлинського. Такий вид роботи студентів сприятиме усвідомленню ними виховного потенціалу свята, специфіки його підготовки й проведення залежно від соціально-педагогічних завдань.

Досвід В. Сухомлинського з проведення свят є зразком для майбутніх соціальних педагогів щодо організації дозвілля за технологією колективного творчого виховання. Оскільки будь-якому святу передувала системна організація діяльності дітей, наповнена духовним змістом, почуттєво-емоційною турботою про близьких і рідних, піклуванням про птахів і тварин тощо. Робота учнів була пов'язана з вирощуванням сільськогосподарських рослин, квітів, виготовленням подарунків тощо. Яскравими прикладами проведення свят для студентів є вечори та ранки, присвячені виразному читанню; свята матері, трудові свята тощо.

З метою ознайомлення майбутніх соціальних педагогів із поглядами і досвідом В. Сухомлинського з організації вільного часу учнів у процесі викладання соціально-педагогічних («Історія соціальної роботи й соціальної педагогіки», «Соціальна педагогіка», «Соціально-педагогічна

робота в сфері дозвілля» тощо) необхідно поєднувати різні форми організації навчання у ВНЗ, основною серед яких є лекція. Однак обмеженість навчального часу не дозволяє під час лекції цілісно показати позицію педагога з окресленої соціально-педагогічної проблеми. Тому важливе значення має самостійна робота студентів з підготовки до практичних і семінарських занять, у процесі якої вони виконують творчі завдання, що передбачають безпосереднє глибоке дослідження праць В. Сухомлинського, вивчення науково-методичної літератури. До таких завдань належать: пошук конкретних прикладів проведення свят, гуртків та інших форм дозвілльової діяльності; добір цитат-рекомендацій щодо організації відпочинку; підготовка повідомлень, написання рефератів, створення портфоліо тощо.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, треба зазначити, що в структурі професійної діяльності соціальних педагогів важливе місце займає функція організації дозвілля дітей і підлітків, проведення якого потребує комплексу знань і професійних умінь. У процесі вивчення циклу професійно орієнтованих дисциплін необхідно поєднувати засвоєння студентами теоретичних основ педагогіки дозвілля, методичних особливостей проведення різних форм соціально-педагогічної роботи з вивченням системи роботи В. Сухомлинського та інших видатних педагогів із організації вільного часу школярів. Досвід проведення різних форм у Павлівській школі є для студентів методичним зразком у майбутній практичній діяльності з організації дозвілля учнів. Перспективним напрямом для подальших наукових розробок є глибше дослідження поглядів В. Сухомлинського щодо соціально-педагогічних можливостей конкретних форм роботи з дітьми і підлітками у сфері дозвілля.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Басов Н. Ф. Социальный педагог: введение в профессию : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, А. Н. Кравченко. – М. : Издательский центр «Академия», 2006. – 256 с.
2. Посадова інструкція соціального педагога [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zastupnik.at.ua/publ/socialno\\_psikhologichna\\_sluzhba/posadova\\_instrukcija\\_socialnogo\\_pedagoga/3-1-0-623](http://zastupnik.at.ua/publ/socialno_psikhologichna_sluzhba/posadova_instrukcija_socialnogo_pedagoga/3-1-0-623).
3. Сухомлинський В. О. Виховання й самовиховання / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 229–239.
4. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 1. – С. 209–400.
5. Сухомлинський В. О. Народний учитель / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська

- школа, 1977. – Т. 5. – С. 239–255.
6. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 7–391.
  7. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 1. – С. 62–206.
  8. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.
  9. Шишковец Т. А. Справочник соціального педагога / Т. А. Шишковец. – М. : ВАКО, 2005. – 208 с.